

دانشگاه پیام نور

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته: فقه و حقوق اسلامی

گروه علمی: الهیات

عنوان پایان نامه:

پویایی فقه در مناسک حج

استاد راهنما:

دکتر زهرا گواهی

استاد مشاور:

دکتر محمدحسن حائری

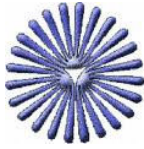
نگارنده:

امیر محمد جعفری

تابستان ۱۳۸۸

تقدیم بہ پیشگاہ ولی عصر آقا امام زمان عجل اللہ تعالی فرجہ الشریف
با آرزوی توفیق سربازی در رکاب آن حضرت.
از خداوند متعال، امید آن دارم کہ این ناچیز مورد لطف و عنایت خاصہ حضرتش قرار گیرد.

با حمد و سپاس خداوند منان و با تقدیر و تشکر فراوان
از استاد راهنمای شایسته ام سرکار خانم دکتر زهرا کواهی که از راهنمایی‌های عالمانه
ایشان در این پایان نامه برخوردار شدم.
و با سپاس فراوان از استاد مشاور جناب آقای دکتر محمد حسن حائری که مشاوره
های ارزنده ایشان چراغ هدایت من بود.
و خداوند را شاکرم که مرا از نعمت همسری مهربان و پدر و مادری دلسوز
برخوردار نمود که تا پایان عمر موفقیت‌های تحصیلی و زندگی خود را مدیون دعای
خیرشان می‌دانم.

دانشگاه پیام نور

فرم چکیده پایان نامه تحصیلی دوره تحصیلات تکمیلی

نام خانوادگی: جعفری	نام: امیر محمد
استاد یا اساتید راهنما: دکتر زهرا گواهی	استاد یا اساتید مشاور: دکتر محمدحسن حائری
دانشگاه: پیام نور مشهد	رشته: الهیات
گرایش: فقه و حقوق اسلامی	مقطع: کارشناسی ارشد
تاریخ دفاع:	تعداد صفحات:
عنوان پایان نامه: پویایی فقه در مناسک حج	
کلیدواژه‌ها: فقه پویا، مناسک، حج، مسائل مستحدثه، مبانی فقه.	
چکیده: فریضه حج، یکی از فرایض عبادی-سیاسی مسلمانان و نیز همایش معنوی عظیمی است که همه ساله در موعد مقرر با مناسک ویژه خود برگزار می‌گردد. این فریضه عظیم، امروزه، با توجه به شرایط زمانی و مکانی پیش آمده، دارای مسائل نوظهوری گردیده است که بررسی آنها لازم می‌نماید. نوشتار حاضر بر آن است تا مسائل مستحدثه حج را مورد بررسی قرار داده و پویایی فقه شیعه و تطابق آن با تغییرات زمانی و مکانی را در چارچوب مناسک حج نمایان سازد. تحقیق حاضر، شامل چهار فصل می‌باشد. فصل نخست به کلیات پرداخته و مسائلی مانند تعریف مسأله، اهداف پژوهش، پیشینه آن و نیز ارائه فرضیات و سؤالات و همچنین واژگان‌شناسی تحقیق را در بر دارد. در فصل دوم به مشهورترین مبانی استنباط فقهی در احکام موضوعات مستحدثه پرداخته شده و در ذیل آن از مباحثی همچون مقاصد شریعت، عنصر زمان و مکان و عناوین ثانویه، سخن به میان آمده است. فصل سوم نیز به مسائل مستحدثه حج از قبیل سپرده‌گذاری، طواف از طبقه فوقانی، تعریض مسعی و تعریض جمرات اختصاص یافته است و مبنای فقهی پاره‌ای از آنها مورد ارزیابی و کنکاش قرار گرفته است. در پایان به نتیجه‌گیری پرداخته شده و بیان گردیده است که فقه شیعه هیچ‌گاه دچار ایستایی نبوده و در عرصه‌های مختلف پویایی خویش را به اثبات رسانده است. هر چند برای تعالی آن بایستی در فهم مقاصد شریعت و موضوع‌شناسی کارآمد، تأمل بیشتر نموده و در ابواب گوناگون آن، به طور تخصصی وارد شد.	
امضا استاد یا اساتید راهنما	

فصل اول: کلیات

- ۱-۱-۱ کلیات ۲
- ۱-۱-۱-۱-۱ تعریف مسأله ۲
- ۱-۱-۲-۱ اهداف مورد نظر ۴
- ۱-۱-۳-۱ پیشینه تحقیق ۴
- ۱-۱-۴-۱ فرضیات و سؤالات تحقیق ۵
- ۱-۲-۱ واژگان شناسی ۶
- ۱-۲-۱-۱ حج ۶
- ۱-۲-۲-۱ عمره ۶
- ۱-۲-۳-۱ زائر ۷
- ۱-۲-۴-۱ مناسک ۷
- ۱-۲-۵-۱ احرام ۸
- ۱-۲-۶-۱ میقات ۸
- ۱-۲-۷-۱ فقه پویا ۹
- ۱-۲-۸-۱ مسائل مستحدثه ۱۳

فصل دوم: اهم مبانی استنباط فقهی در احکام موضوعات مستحدثه

۱-۲-۱- اهداف کلی شریعت _____ ۱۶

۱-۱-۲- درآمد و تعریف _____ ۱۶

۲-۱-۲- گستره کاربرد این عنصر _____ ۱۸

۲-۱-۳- چگونگی کشف مقاصد _____ ۱۹

۲-۱-۴- آیا مسائل حج در گستره این عامل قرار دارند؟ _____ ۱۹

۲-۲- زمان و مکان _____ ۱۹

۲-۲-۱- مقصود از زمان و مکان _____ ۲۱

۲-۲-۲- گستره دخالت زمان و مکان در اجتهاد _____ ۲۲

۲-۲-۳- نمونه‌هایی از تأثیر زمان و مکان بر احکام شرعی _____ ۲۸

۲-۲-۴- آیا مسائل حج در گستره این دو عامل قرار دارند یا خیر؟ _____ ۳۰

۲-۳-۱- عناوین ثانویه _____ ۳۱

۲-۳-۱- مقصود از عناوین ثانویه چیست؟ _____ ۳۱

۲-۳-۲- عناوین ثانویه و مسایل مستحدثه _____ ۳۳

۲-۳-۲-۱- عسر و حرج _____ ۳۳

۲-۳-۲-۱- مبانی قاعده عسر و حرج _____ ۳۴

۲-۳-۲-۲- مفاد قاعده _____ ۳۷

۳۸-۲-۳-۱-۳- جایگاه عسر و حرج در فقه

۳۹-۲-۳-۲-۲- لا ضرر

۴۲-۲-۳-۲-۳- اضطرار

۴۳-۲-۳-۲-۴- مصلحت

۴۳-۲-۳-۲-۴-۱- تعریف مصلحت

۴۴-۲-۳-۲-۴-۲- جایگاه مصلحت در فقه شیعه و اهل سنت

۵۳-۲-۳-۳- جایگاه عناوین ثانویه نسبت به مسائل مستحدثه

فصل سوم: جلوه‌های فقه پویا در مناسک حج

۵۵-۳-۱- سپرده گذاری در حج

۵۵-۳-۱-۱- سپرده گذاری برای حج و ربا

۵۵-۳-۱-۱-۱- انواع ربا

۵۸-۳-۱-۲- سپرده گذاری مردم نزد بانک‌ها

۶۳-۳-۱-۱-۴- ثبت نام اولیه حجاج در بانک‌ها از طریق سپرده گذاری

۶۶-۳-۱-۱-۵- سپرده گذاری حجاج و خمس آن

۶۹-۳-۱-۲- استطاعت

۷۵-۳-۱-۲- ثبت نام

۷۹-۳-۱-۳- راهکار پیشنهادی

- ۳-۲-۸۰ _____ احرام در محاذی میقات
- ۳-۲-۸۰ _____ میقات
- ۳-۲-۸۴ _____ احرام قبل از میقات
- ۳-۲-۸۵ _____ احرام در بیرون از مسجد شجره
- ۳-۲-۸۹ _____ احرام در محاذات میقات
- ۳-۳-۹۱ _____ استظلال
- ۳-۳-۹۱ _____ مفهوم کلمه استظلال
- ۳-۳-۹۱ _____ نظر فقها
- ۳-۴-۹۸ _____ آرایش دایمی زنان (تاتو) در حالت احرام
- ۳-۴-۹۸ _____ بیان مسأله و نظرات فقها
- ۳-۴-۱۰۰ _____ آیا «تاتو» در زمره آرایش منهی عنه در حالت احرام قرار می‌گیرد؟
- ۳-۵-۱۰۲ _____ محدوده طواف
- ۳-۵-۱۰۳ _____ محدوده طواف در کلام فقها
- ۳-۵-۱۰۵ _____ محدوده طواف در منظر آیات و روایات
- ۳-۵-۱۰۷ _____ طواف از طبقه دوم
- ۳-۶-۱۰۹ _____ حرکت غیر ارادی مطوف
- ۳-۶-۱۱۰ _____ اقوال فقها

- ۱۱۲-۷-۳- تعریض مسعی _____
- ۱۱۲-۱-۷-۳- محدوده مسعی _____
- ۱۱۳-۲-۷-۳- نظرات فقها در مورد حکم سعی در محدوده تعریض مسعی _____
- ۱۱۷-۸-۳- انجام قربانی در خارج از منی _____
- ۱۱۷-۱-۸-۳- طرح مسأله _____
- ۱۱۸-۲-۸-۳- گفتار فقها _____
- ۱۲۲-۹-۳- تعریض طولی و عرضی جمرات _____
- ۱۲۲-۱-۹-۳- پیشینه رمی _____
- ۱۲۲-۲-۹-۳- فلسفه رمی _____
- ۱۲۳-۳-۹-۳- طرح مسأله _____
- ۱۲۴-۴-۹-۳- جمرات در لغت _____
- ۱۲۵-۵-۹-۳- رمی جمرات در روایات _____
- ۱۲۷-۶-۹-۳- گفتار فقها _____
- ۱۳۳-۷-۹-۳- تحقیق مسأله _____

فصل چهارم: بررسی نظریه‌ها و ارائه پیشنهادها

- ۱۳۹-۱-۴- بررسی نظریه‌ها _____
- ۱۴۲-۲-۴- پیشنهادها _____

- ۱۴۲-۱-۲-۴- بررسی تشکیل شورای فقهی حج _____
- ۱۴۴-۲-۲-۴- تشکیل شورای تولیت مسجد الحرام _____
- ۱۴۵-۳-۲-۴- لزوم گردهمایی مجتهدان و ایجاد کرسی‌های نظریه پردازی _____
- ۱۴۶-۴-۲-۴- تجدید نظر در شیوه فتاوا _____
- ۱۴۶-۵-۲-۴- نتیجه _____
- ۱۴۸- تصاویر برخی از مشاعر و مکان‌های مقدس حج _____
- ۱۵۸- کتابنامه _____

فصل اول

کلیات

۱-۱- کلیات

۱-۱-۱- تعریف مسأله

فقه پویا در برابر فقه ایستا قرار دارد و مقصود از آن فقهی است که با توجه به نیازهای روز و مطابق با مقتضیات هر عصر و دوره‌ای، قالب نوین خویش را بر تن می‌کند و راهی روشن را فراروی مکلفان می‌نهد. فقه پویا در مناسک حج، به بررسی پدیده‌های نوین در این فریضه شرعی می‌پردازد و با توجه به اصول و مبانی فقهی، راه حل مناسب آن را ارائه می‌دهد.

لازم به ذکر است که امروزه در پاره‌ای از مسائل اساسی حج، تغییراتی روی نموده است و فقه حاکم بر مسائل حج نیز احکامی را صادر کرده است که با شرایط جدید ایجاد شده، مطابقت دارد. تأثیرپذیری فقه حاکم از شرایط پیش‌آمده خود را در عرصه‌های گوناگون حج، نشان داده است. در این میان ما نیز، با همین تغییر و تحولات روبرو هستیم و بایسته است که به مسائل مستحدثه حج، با نگاهی همه‌جانبه و نو‌بنگریم و خویش را با عرصه‌های جدید موجود، هماهنگ نماییم. البته مقصود از هماهنگی با شرایط موجود، آن نیست که به قیاس و استحسان روی آوریم و با مصالح ظاهری، خود را از تعمق و تلاش برای استنباط احکام مسائل نوپیدا آسوده سازیم.

به عنوان مثال، در گذشته، به دلیل کمی جمعیت حجاج، امکان طواف در محدوده مقام و خانه کعبه وجود داشت و حکم نیز این بود که طواف جز در این محدوده روا نیست،^۱ اما امروزه که جمعیت حجاج افزایش یافته است و عملاً امکان این مسأله وجود ندارد، چه باید کرد؟ آیا بهتر آن است که از طواف‌های مستحبی جلوگیری شود و به افراد جز انجام طواف واجب، اجازه داده نشود؟ یا اینکه در هر صورت بایستی طواف در همان محدوده، انجام شود هر چند عسر و

---

۱. شیخ طوسی می‌گوید: «و ینبغی أن یکون الطواف بالبیت فیما بین المقام و البیت و لا یجوزہ، فإن جاز المقام أو تباعد عنه لم یکن طوافه عنه»؛ (طوسی، ابو جعفر محمد بن حسن، النہایة فی المجرّد الفقہ و الفتاوی، بی‌تا، قم: انتشارات قدس، ص ۲۳۷).

حرج به دنبال داشته باشد و باعث تلفات جانی گردد؟ یا اینکه به سبب همین عسر و حرج که زاده شرایط نوظهور می‌باشد، می‌توان به جواز طواف از پشت مقام حکم داد؟ پاسخ به این پرسشها و ارائه راه حل مناسب، امری است که فقه با آن سر و کار دارد و در سایه عنایت به گشودن چنین گره‌هایی است که پویایی خویش را حفظ می‌کند.

از دیگر مسائلی که امروزه مورد بحث قرار گرفته است، «استظلال» می‌باشد. استظلال به معنی به سایه پناه بردن و سایه گرفتن است. یکی از مواردی که پس از مُحْرَم شدن بر انسان حرام می‌گردد همین «استظلال» است.^۱ شرایط امروزی و وسایل حمل و نقل پیشرفته جدید که عموماً مسقف می‌باشند، این پرسشها را مطرح می‌نماید که: مراد از «استظلال» چیست و مصداقهای آن کدامند؟ آیا مراد هر نوع سایه جستی می‌باشد اگر چه از باران و مانند آن باشد؟ آیا استظلال مربوط به وسایل نقلیه قدیمی مانند شتر و اسب می‌شود یا اینکه انواع ماشین‌های حمل و نقل امروزی را نیز در بر می‌گیرد؟

به مانند این سؤالات در دیگر مناسک حج نیز، همانند رمی جمره، سعی، قربانی در منی و غیره، پرسشهایی مطرح است و پاسخ و راه حل مناسب خویش را می‌طلبد.

وظیفه فقه پویا این است که این مسائل نوپیدا را در ترازوی استنباط قرار دهد و پاسخ آنها را برای مکلفان ارائه دهد. فقه پویا، با در نظر گرفتن مبانی استنباط از یک سو و قرار دادن مسائل مستحدثه در میزان استنباط از سوی دیگر، لازم است به این پرسشها، پاسخ درخور بدهد. پیشوای فقه پویا در زمانه ما و احیاگر آن، امام خمینی علیه السلام می‌باشند. ایشان پویایی فقه را فریاد

---

^۱ شیخ طوسی می‌گوید: «و لا یجوز للمحرم أن یظل علی نفسه إلا إذا خاف الضرر العظیم، و یجوز له أن یمشی تحت الضلال»؛ (طوسی، النهایة، ص ۲۲۱).

ابن ادریس نیز می‌گوید: «و لا یجوز للمحرم أن یظل علی نفسه سائراً؛ إلا إذا خاف الضرر العظیم. و یجوز له أن یمشی تحت الظلال، و یجلس تحت الظلال و السقوف و الخیم و غیر ذلک»؛ (ابن ادریس، محمد بن منصور، السرائر، ۱۴۱۰ق، قم: جامعة المدرسین، ۱/۵۴۷).

زدند و کارآیی آن را نشانه گرفتند و از نوگرایی فقه بدون سنت‌گزیزی حمایت نمودند و اندیشه فقه سنتی پویا را تبیین نمودند و این چنین فقه را وارد مرحله نوینی کردند.

۱-۱-۲- اهداف مورد نظر

حج، این همایش عبادی-سیاسی، در گذر زمان مانند بسیاری از دیگر مسائل شرعی، دچار دگرگونی‌ها و تغییراتی شده و پرسشهای نوپدیدی را فرا روی فقیهان و مکلفان نهاده است. از آنجا که تعداد زیادی از مکلفان، روزانه با این موضوع در ارتباطند و به دنبال یافتن پاسخی برای پرسشهای خویش می‌باشند، بایسته است تا این موضوع مورد بررسی و کنکاش علمی قرار گیرد. اگر چه این کار در حد بضاعت اندک علمی نگارنده بررسی می‌شود، اما به هر حال، بدیهی است که اقشار دیگری همانند دانشجویان رشته فقه و مبانی حقوق از ثمره این تلاش علمی بهره خویش را خواهند برد. بنابراین، هدف عام ما در این نوشتار، پاسخ به دغدغه و پرسشهای عده فراوانی از مردم می‌باشد که با مسأله مورد بحث، سر و کار دارند؛ و هدف خاص ما، طرح سؤال و پاسخگویی به پرسشهای مخاطبان خاص این موضوع، یعنی دانشجویان و اساتید مرتبط با این مباحث، می‌باشد.

شناساندن پویایی فقه شیعه در بن‌بست‌های حاصل از شرایط مکانی و زمانی و جمعیتی، تسهیل در انجام مناسک حج با کمترین خطای شرعی و تلفات انسانی، از جمله اهدافی می‌باشند که انتظار می‌رود در سایه این پژوهش، بر آورده شوند. همچنین، آشنایی با برخی از مبانی فتاوی مختلف در مناسک حج را می‌توان یکی از نتایج این تحقیق بر شمرد.

۱-۱-۳- پیشینه تحقیق

با بررسی‌های انجام شده، می‌توان گفت که در موضوع مورد بحث، یعنی «پویایی فقه در مناسک حج» کار منسجم و نظام‌مندی انجام نشده است و پیرامون آن، منبع جامع الاطرافی یافت نمی‌شود و یا اینکه دسترسی به آن بسیار بسیار مشکل و تقریباً محال است. در طول این پژوهش، نگارنده بر آن بوده است تا از نظرات و گفتار مراجع عالیقدر در زمینه‌های مورد

بحث، استفاده نماید، اما متأسفانه پیگیری‌ها، ثمری نبخشیده است و حتی استفتائات مطرح شده، از سوی کثیری از علما، بدون پاسخ مانده است. با این وجود، در حد امکان و دسترسی به منابع موجود، سعی در باز نمودن مبانی فقهی مسائل مستحدثه حج شده است. البته گفتنی است، در برخی مصادیق موضوع مورد بحث، نوشته‌ها و مقالاتی پراکنده به چاپ رسیده است. برای نمونه می‌توان به مقاله «استفاده از سایه و سایه‌بان در حال احرام» و «حکم کشتن قربانی خارج از منی» اثر احمد عابدینی، و «پژوهشی در باره طواف از طبقه اول مسجد الحرام» اثر محمد جواد فاضل لنکرانی، اشاره کرد.

۱-۱-۴- فرضیات و سؤالات تحقیق

۱-۱-۴-۱- فرضیات

الف) فقه شیعه، از توانمندی کافی برای حل مسائل نوپیدا، برخوردار است.
ب) تمامی پرسشها و مسایل نوپیدای فقهی در چارچوب فقه شیعه، قابل حل می‌باشند.
ج) بسیاری از مسائل نوپیدای فقهی را می‌توان با اصول و قواعد کلی، همانند لاضرر، لاجرح، الضرورات و غیره، پاسخ گفت.

۱-۱-۴-۲- سؤالات کلیدی

۱. زمان و مکان در فقه شیعه و در استنباط مسائل نوپیدای فقهی از چه جایگاهی برخوردار می‌باشد؟
۲. آیا می‌توان از قواعدی همچون «لا ضرر» و «عسر و حرج» برای حل پاره‌ای از مسائل مستحدثه حج بهره گرفت؟
۳. آیا تشکیل یک شورای فقهی متشکل از مذاهب بزرگ اسلامی، در راستای رسیدن به یک توافق عام برای چگونگی انجام مناسک حج، لازم نیست؟
۴. مهمترین مسائل مستحدثه حج کدامند؟
۵. عموماً مبنای استنباط فقهی مسائل مستحدثه چیست؟

۱-۲-۱ - واژگان‌شناسی

۱-۲-۱-۱ حج

حج در لغت، به معنی آهنگ چیزی را کردن و رفت و آمد فراوان به سوی آن، آمده است. این رفت و آمد فراوان، به سبب بزرگی و شرافت آن چیز می‌باشد.^۱ و در اصطلاح، به آهنگ خانه کعبه نمودن برای نزدیکی و تقرب به خداوند متعال، به همراه انجام افعالی مخصوص در زمان و مکانی ویژه، گفته می‌شود.^۲

فقه‌ها نیز در ذیل معنای شرعی کلمه «حج» شبیه همین معنا را ذکر نموده‌اند.^۳

۱-۲-۲-۱ - عمره

«عمره» در لغت به معنای زیارت و رفتن به مکانی آباد، است؛^۴ گویا این زیارت، مایه رشد و پویایی و خیر و نیکی و فلاح و رستگاری و آبادانی برون و درون، می‌باشد.

---

۱. فراهیدی می‌گوید: «الحج: كثرة القصد إلى من يعظم»، (فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، ۱۴۰۹ق، تحقیق: مهدی مخزومی/ابراهیم سامرائی، بی‌جا: دارالهجرة، چاپ دوم، ۹/۳)؛ فیروزآبادی در معنای حج گفته است: «الحج: كثرة الإختلاف و التردد و قصد مكة للنسك»؛ (فیروزآبادی، محمد بن یعقوب، القاموس المحيط، بی‌تا، بیروت: دار العلم للجميع، ۱/۱۸۲).

۲. «الحج، اصطلاحاً: قصد البيت الحرام، للتقرب إلى الله تعالى بأفعال مخصوصة، في زمان مخصوص، و مكان مخصوص»؛ (فتح الله، احمد، معجم ألفاظ الفقه الجعفری، ۱۴۱۵ق، بی‌جا: بی‌نا، چاپ اول، ص ۱۵۰).

۳. شیخ طوسی می‌گوید: «الحج في اللغة هو القصد، و في الشريعة كذلك، إلا أنه اختص بقصد البيت الحرام لأداء مناسك مخصوصة عنده متعلقة بزمان مخصوص»؛ (طوسی، ابو جعفر محمد بن حسن، المبسوط، ۱۳۸۷ق، تحقیق: محمد تقی الكشفي، تهران: المكتبة المرتضوية، ۲۹۶/۱)؛ ابن ادریس نیز همین معنا را ذکر نموده است. (ر.ک: ابن ادریس، السرائر، ۵۰۶/۱).

۴. «العمره: القصد إلى مكان لإعمارها»، (قلعجی، محمد، معجم لغة الفقهاء، ۱۴۰۸ق، بیروت: دارالفائس للطباعة و النشر و التوزيع، چاپ دوم، ص ۳۲۲)؛ ابن قتیبة هم می‌گوید: «العمره، الزيارة؛ يقال أتانا فلان معتمراً، أي زائراً»؛ (ابن قتیبة دینوری، ابو محمد عبدالله بن مسلم، غریب الحديث، ۱۴۰۸ق، تحقیق: عبدالله الجبوری، بیروت: دارالکتب العلمیة، چاپ اول، ۴۱/۱).

معنی اصطلاحی «عمره»، همان معنای لغوی آن است جز اینکه برای زیارت خانه خدا و آهنگ کعبه را نمودن به کار می‌رود. به «عمره» حج اصغر نیز می‌گویند.^۱ شیخ طوسی نیز می‌گوید: «عمره در لغت همان زیارت است و در شرع عبارت است از زیارت خانه خدا برای به جا آوردن مناسکی مخصوص، و به زمان معینی اختصاص ندارد».^۲

۱-۲-۳- زائر

زائر در لغت به معنی کسی است که آهنگ و قصد کسی یا چیزی را می‌نماید، و به معنی «به سوی چیزی کشیده شدن» نیز آمده است.^۳ از دیگر معانی آن، میهمان و سائل می‌باشد.^۴ در اصطلاح نیز زائر به کسی گفته می‌شود که رهسپار مکانهای مقدس مذهبی و میهمان آن می‌شود و از فیض وجود صاحب آن، رحمت و عنایت گدایی می‌کند.

۱-۲-۴- مناسک

به مجموعه‌ای از اعمال که برای تقرب به خداوند متعال و در راستای فرمانبرداری از او صورت می‌گیرند و در زمره حقوق او بر بندگان می‌باشند، مناسک گفته می‌شود.^۵ مناسک حج،

۱. احمد فتح الله، معجم الفاظ الفقه الجعفری، ص ۲۹۸؛ ابن قتیبه، غریب الحدیث، ۴۱/۱.

۲. «العمره هی الزیارة فی اللغة، و فی الشریعة عبارة عن زیارة البیت الحرام، لأداء مناسک عنده و لا یختصّ بزمان مخصوص». (طوسی، المبسوط، ۲۹۶/۱)

۳. «زاره یزوره زیارة: قصده، فهو زائر»؛ (طریحی، فخر الدین، مجمع البحرین، ۱۴۰۸ق.، تحقیق: سید احمد حسینی، نشر الثقافة الإسلامية، چاپ دوم، ۳۰۴/۲)؛ «زار فلان فلانا: أی مال إلیه». (زبیدی، محمد مرتضی، تاج العروس، بی‌تا، بیروت: منشورات مکتبة الحیاء، ۲۴۸/۳).

۴. احمد فتح الله، معجم الفاظ الفقه الجعفری، ص ۲۱۵؛ خلیل جرّ، فرهنگ لاروس، ۱۳۸۰ش.، مترجم: سید حمید طیبیان، تهران: انتشارات امیر کبیر، چاپ یازدهم، ۱۱۱۶/۱.

۵. «نسک: العبادة و الطاعة، و کل ما تقرب به إلی الله تعالی»، (ابن منظور، جمال الدین محمد بن مکرم، لسان العرب، ۱۴۰۵ق.، قم: نشر ادب الحوزة، چاپ اول، ۴۹۸/۱۰).

«مناسک الحج: عباداته»، (سعدی، ابو حبیب، القاموس الفقهی، ۱۴۰۸ق.، دمشق: دارالفکر، چاپ دوم، ص ۳۵۲).

«النسک: کل حق لله تعالی»، (احمد فتح الله، معجم ألفاظ الفقه الجعفری، ص ۴۲۵)

به مجموعه اعمال عبادی حج اطلاق می‌شود که عبارتند از: احرام، طواف، نماز طواف، سعی صفا و مروه، تقصیر، وقوف در عرفات و مشعر، رمی جمره عقبه، قربانی کردن، حلق، بیتوته در منی، رمی جمرات سه‌گانه، طواف، نماز طواف، سعی، طواف نساء و نماز طواف نساء.

۱-۲-۵- احرام

احرام در لغت به معنی منع و بازداشتن و تحریم می‌باشد.^۱ در اصطلاح نیز به معنی ورود در اعمال حج با پوشیدن دو جامه مخصوص آن یعنی ازار و رداء و گفتن تلبیه می‌باشد. و از آن رو به این عمل، احرام گفته می‌شود که بر فرد مُحَرَّم اموری را حرام می‌کند.^۲ برخی از این موارد عبارتند از: نگاه در آینه، عقد نکاح، استمناء، استعمال بوی خوش، صید کردن، کشتن جانوران ساکن در بدن، کندن مو، بیرون آوردن خون از بدن، ناخن گرفتن، استظلال برای مردان و ...

۱-۲-۶- میقات

میقات در لغت به معنی زمان، وقت و هنگام آمده است.^۳ اما در اصطلاح به مکانی گفته می‌شود که حاجیان بایستی در آن به جامه احرام در آیند و جایز نیست که بدون احرام از آنجا بگذرند.^۴ طریحی، میقات را زمان مشخص شده برای انجام فعل می‌داند و کاربرد آن برای مکان را مجاز و عاریه‌ای می‌شمارد.^۵

۱. «الاحرام: المنع، التحريم»، سعدی ابوحیب، القاموس الفقہی، ص ۸۵.

۲. احمد فتح الله، معجم الفاظ الفقہ الجعفری، ص ۳۳.

۳. خلیل جرّ، فرهنگ لاروس، ۲۰۰۱/۲.

۴. قلعجی در معجم لغة الفقهاء چنین می‌گوید: «المیقات: ج مواقیت، المكان الذی لا یجوز لآفاقی حاج و لا معتمر أن یتجاوزه إلا بالاحرام». (قلعجی، معجم لغة الفقهاء، ص ۴۷۰)

۵. «المیقات هو الوقت المحدود للفعل، و استعیر للمكان، و منه "مواقیت الحج" لمواضع الإحرام». (طریحی، مجمع

البحرین، ۴/۵۳۱)

۱-۲-۷- فقه پویا

شاید ابتدا چنین پنداشته شود که فقه پویا در برابر فقه سنتی قرار دارد، اما حقیقت این است که چنین پنداری درست نیست، زیرا فقه پویا نه در برابر فقه سنتی که در کنار آن قرار دارد. آنچه می‌تواند در برابر فقه پویا قرار گیرد، فقه ایستا می‌باشد. شاید از همین روی بوده است که عده‌ای به جای فقه پویا، اصطلاح «فقه ناب» را به کار برده‌اند و بیان داشته‌اند: «فقه ناب، هم سنتی است و هم پویا. سنتی است، چون جان‌مایه‌اش قرآن و سنت و تجربه‌های فقیهان وارسته است و پویاست، زیرا به جای اینکه در افکار و دستاوردهای فکری فقیهان سلف، محبوس شود، از آنان پلی برای مایه‌وری و کارآمد کردن فقه می‌سازد.»^۱ برای توضیح بیشتر باید گفت که فقه ایستا فقهی است که بر جمود و عدم نوآوری در حوزه‌های جدید استوار است و فقه پویا، فقهی است کارآمد و زنده که در هر زمانی نیازها و مسائل نوپیدا را می‌شناسد و با تکیه بر منابع اجتهاد (کتاب و سنت و عقل) پاسخ و راه‌حل را پیش روی مکلفان می‌گذارد. از اینجاست که می‌گوییم فقه پویا در برابر فقه سنتی نیست، چرا که فقه سنتی ما نیز پویاست؛ بدین معنی که از بررسی و کنکاش و استنباط مسایل در همه دورانها فرو نمانده و از آن رویگردان نبوده است. به همین خاطر است که امام خمینی علیه السلام می‌فرمایند: «در مورد دروس تحصیل و تحقیق حوزه‌ها، اینجانب معتقد به فقه سنتی و جواهری هستم و تخلف از آن را جایز نمی‌دانم. اجتهاد به همان سبک صحیح است ولی این بدان معنا نیست که فقه اسلام پویا نیست.»^۲

برخی نیز در مورد فقه پویا به اشتباه افتاده و پنداشته‌اند منظور از آن فقهی است آکنده از ذوق و سلیقه‌های شخصی و گروهی و پیشداوری‌ها؛ اینان نیز دچار اشتباه شده و غرض را کج فهمیده‌اند و با صراحت بیان داشته‌اند که: «اصطلاح "فقه پویا" به چیزی گفته می‌شود که شبیه

۱. ایزد پناه، عبدالرضا، فقه ناب، مجله فقه، کتاب اول، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، ص ۱۰.

۲. خمینی، روح الله، صحیفه، ۱۳۷۸ ش، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۲۹۸/۲۱.

فقه است و فقه نیست، التقاطی است از مکتب‌های اقتصادی غرب و شرق و پیشداوری‌ها و سلیقه‌های شخصی؛ و سپس پیدا کردن قول شاذ فقیه یا روایت ضعیفی که بر آن تطبیق کند و به آن سلیقه شخصی و فکر التقاطی و پیشداوری، شکل فقهی دهد. و به همین دلیل با صراحت باید گفت آنچه امروز "فقه پویا" نامیده می‌شود اصلاً فقه نیست.^۱

درست آن است که بگوییم: از دیدگاه اسلام، نه هر نوری بدعت است و نه هر کهنه‌ای سنت؛ زیرا نه هر گذشته‌ای رجعت است و نه هر جدیدی صنعت!

«برای روشن‌تر شدن موضوع، بایستی گفت: هر کدام از «فقه سنتی» و «فقه پویا» می‌تواند دارای دو معنای مثبت و منفی باشد. فقه سنتی در معنی منفی خود در بردارنده جمود و ایستایی در روش اجتهاد است. از این رو به کسی فقیه سنتی گفته می‌شود که از خویش نوآوری و اجتهادی ندارد و تنها آراء و نظرات فقهای پیشین را تکرار می‌نماید. فقه سنتی در معنای مثبت خود جدای از پویایی و کارایی نیست؛ بنابراین، فقه سنتی شیعه، که در بستر اجتهاد جاری است می‌تواند پویایی خود را با نظر داشتن به نیازها و مسائل مستحدثه و تبدل موضوعات و تحولات عرفیات و تکامل روابط انسانی حفظ نماید.»^۲

فقه پویا در معنای منفی خود، یعنی فقهی که متأثر از احوال و شرایط است، نه متأثر از مبانی و اصول صحیح استنباط. این فقه به جای تکیه بر کتاب و سنت، مصالح را پیش روی خود می‌نهد و دست به دامان استحسان و مانند آن می‌شود تا گره‌ای را بگشاید و مسأله نوپیدایی را پاسخ گوید. در حقیقت پیشینه این تفکر، به صدر اسلام بر می‌گردد. از همان زمان، عده‌ای بودند که خود را صاحب رأی و اندیشه می‌دانستند و پیوسته تلاش می‌کردند که بر اساس آرای شخصی و مصلحت‌اندیشی‌های فردی و نگرش‌های خاص غیر مبتنی بر ملاکهای شرعی و عقلی، در احکام شرعی دخالت نمایند. جالب اینجاست که آنان نام این تحول را «مصلحت»

---

۱. فقه سنتی و فقه پویا، مجله مکتب اسلام، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، سال ۲۷، شماره ۴، ص ۱۴.

۲. گواهی، زهرا، مبانی فقهی آراء خاص امام خمینی علیه السلام، ۱۳۸۲ش، تهران: موسسه چاپ و نشر عروج، چاپ اول،